

A dél-erdélyi magyarság szellemi élete

A DÉL-ERDÉLYI MAGYARSÁG SZÁMÁRA a bécsi döntés után a kisebbségi életnek az eddigitől lényegében különböző új szakasza következett be. Megváltozott a magyarság száma és területi elhelyezkedése, de a Vasgárda, később pedig az Antonescu-kormány uralomra jutásával az ország politikai helyzete és törekvései is lényegesen megváltoztak, a kisebbségi élet berendezésének fölépítését ezért előlről kellett kezdeni.

Az erdélyi magyarság két évtizedes kisebbségi küzdelmei folyamán Kolozsvárt alakította meg szervezeteinek központját és a kolozsvári központból igyekezett egész életét megszervezni. Kolozsvár elsősorban a kulturális életben vált kisugárzó erővé nemcsak azért, mert az iskolafenntartó egyházak nagyrészt innen irányították a felekezeti iskolaügy megszervezését és védelmét, hanem azért is, mert itt dolgoztak legjelentősebb irodalmi és tudományos intézményeink, itt erősödött meg leginkább és vált szellemformáló erővé a magyar sajtó és a színház. A három magyar egyház középiskolái, a két teológiai akadémia, az egyetem magyar tanszéke és a főiskolai internátusok, az Erdélyi Múzeum Egyesület, valamint más magyar intézmények természetesen Kolozsvárra vonzották az erdélyi magyar szellemi munkások javarészét. A Magyar Népközösség megszervezésével pedig diadalra jutott az az elv is, hogy életünk minden ágának megszervezése ennek a csúcsszervezetünknek hatáskörébe tartozik. Habár ilyenformán az irodalmi és tudományos élet önállóan és a maga céljai szerint fejlődött, mégis megvolt az a központi kulturális szerv, amely közművelődési életünk eseményeit, helyzetét számon tarthatta és bizonyos kérdésekben egységes irányítást adhatott.

A dél-erdélyi magyarság elszakadt közművelődési központjától és kulturális élete egyszerre megbénult, illetőleg egészen összezsugorodott. Kolozsvártól elszakadva a romániai magyarság elveszítette legjelentősebb lapjait, folyóiratait, könyvkiadóvállalatait, színházát, valamint mindazoknak az egyesületeknek a központját, amelyek az irodalmi és tudományos élet irányításával, valamint a népneveléssel foglalkoztak. Mindezekkel együtt elveszítette az erdélyi irodalmi és tudományos életet megteremtő szellemi gárdájának java részét.

E sok veszteséghez még azt is hozzá kell tennünk, hogy a Vasgárda kormányzásának idején a gyülekezeti tilalom minden összejövetelt lehetetlenné tett és rendre mind bezárultak vagy hajléktalanokká váltak a magyar kaszinók, társadalmi egyesületek, kultúrházak is. Csupán a temesvári Magyar Ház könyvtára és a brassói Katolikus Kör maradt meg olyan magyar közművelődési, illetve társadalmi intéz-

ményképpen, amely lehetőséget nyújtott a magyar szellemi élet tovább folytatására. Ez a két város nyújtott egyúttal a legtöbb lehetőséget a magyar közművelődési munkára és a közönség előtt való megnyilatkozásokra. Ezek azonban egymástól teljesen függetlenül és elszigetelve, minden közös elgondolás nélkül történtek.

Ebben a helyzetben természetesnek tetszett az a kívánság, hogy a dél-erdélyi magyar közművelődésügy újjászervezését a Magyar Népközösségnek kell vállalnia. A Magyar Népközösség vezetősége azonban ezt a feladatot első szervező gyűlése alkalmával az egyházakra hárította. Az egyházakat viszont a maguk iskolái és nevelésügyi feladataik annyira lefoglalták, hogy azon túl más, közös szellemi munkára nem gondolhattak. A dél-erdélyi közművelődésügy irányítása így a mai napig gazda nélkül maradt s így ezen a téren alig beszélhetünk egyébről, mint sajtóéletünk és irodalmi életünk alakulásáról. A közművelődési élet más megnyilatkozásairól alig-alig van hírünk.

A VÁLTOZÁST KÖVETŐ HÓNAPOKBAN a dél-erdélyi magyarság számára még megmaradt egy országos jellegű napilap, a *Brassói Lapok*, valamint a kisebb jelentőségű aradi és temesvári napilapok, a Lugoson megjelenő *Magyar Kisebbség*, az aradi *Vasárnap* c. katolikus kultúrszemle és a Hangya-központ hivatalos lapja, a *Szövetkezés*. 1940 – 41 telén azonban az összes magyar nyelvű napilapokat betiltották és betiltották a kisebb vidéki hetilapokat, valamint a *Vasárnapot* is. Eszerint nemcsak politikai napisajtó nélkül maradt a dél-erdélyi magyarság, hanem egyetlen olyan folyóirata sem maradt, amely szellemi kérdésekben tájékoztathatta volna. A *Magyar Kisebbség* amely 1941. január 1-i számában a dr. Fodor József fölhívásával a fiatal nemzedéknek külön rovatot nyitott, értékes hagyományaihoz ragaszkodva, továbbra is elsősorban kisebbség-politikai kérdésekkel foglalkozott. Így természetesen megnőtt az egyházi lapoknak, a hivatalos lappá vált *Református Egyházi Életnek*, a róm. kat. *Egyházközösségi Tudósítónak* és az *Unitárius Jövendőnek* a jelentősége. Ezek közül csak az egyházi központban megjelenő *Református Egyházi Élet* igyekezett számba venni a dél-erdélyi református egyházkerület új helyzetét és feladatait, a másik két egyház lapja azonban megtartotta helyi színezetét.

Az 1940 – 41 év telén tehát a napisajtó nélkül maradt magyarság időszaki lapjaival igyekezett a hiányokat pótolni és olvasóközönsége szellemi szükségleteit kielégíteni. Már az első időkben kitűnt azonban, hogy a földrajzilag erősen megosztott dél-erdélyi területen szellemi téren is nehéz lesz egy központot és onnan egységes irányítást kialakítani. A Romániai Magyar Népközösség első nagyenyedi szervező gyűlésén négy város – Arad, Brassó, Nagyenyed, Temesvár – nyújtotta be a maga vezetősége útján napilapra való igényét. A politikai helyzet nem engedte meg ugyan ezeknek az igényeknek kielégítését, de azok azért különböző formában még több ízben fölmerültek. Az idők folyamán kitűnt, hogy a szellemi élet alakulásában a Bánság központjának, Temesvárnak, és az erdélyi szellemi élet hagyományait képviselő Nagyenyednek van a legtöbb vonzó és alakító ereje.

Temesvár joggal hivatkozhatott a Bánság még mindig jelentős és egy tömböt alkotó magyar tömegeire, valamint már régóta meglévő és beszerkezett napilapjára, a *Déli Hírlapra*. A Déli Hírlap azonban 1940/41. telén éppen úgy be volt tiltva, mint a többi romániai magyar lap és így számára ismét meg kellett szerezni az engedélyt. Nagyenyednek viszont a legnagyobb magyar felekezeti iskola, a Bethlen Kollégium adott a maga ősi szellemiségével és nagyszámú tanári karával na-

gyobb jelentőséget. Itt alakult meg a Romániai Magyar Népközösség központja is, itt székelte szövetkezeti hálózatunk központja, a Hangya és ide tette át *dr. Szász Pál* az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület központját is.

Ebben az időben éppen a két gazdasági szervezet, a Hangya és az EMGE nyújtott a szellemi élet számára is fölhasználható kereteket. A Hangya meg tudta őrizni a *Szövetkezés* című félhavi szaklapját, az *Erdélyi Gazda* engedélyét pedig sikerült Kolozsvárról Nagyenyedre áthozva ismét bejegyeztetni és 1940. karácsonyára megindítani. Az új helyzetben mindkét lapnak úgy kellett átalakulnia, hogy olvasnivalót is nyújtson és a népnevelést is szolgálja. A *Szövetkezés Szövetkezeti Család és Kicsi Szövetkezők* címmel a lapból kivehető és így nagy példányszámban külön is terjeszthető melléklettel bővült ki. A *Szövetkezeti Család* háztartási, népművészeti, gazdasági, egészségi kérdésekkel foglalkozott főképpen, de közbe-közbe az irodalmat is szóhoz juttatta és nemzeti életünk nagyjairól is megemlékezett. A *Kicsi Szövetkezők* pedig az ifjúsági lapot igyekezett pótolni, a gyermekekhez szólt. Tulajdonképpen folytatása volt az aradi *Regőstoltnak*, amelyben eddig az aradi szövetkező diákok írásai jelentek meg. Maga a szerkesztő, *Návrádi Ágoston*, is ugyanaz maradt és természetesen főképp az aradi tanulók írásaiból szedte össze a melléklet anyagát.

Az *Erdélyi Gazdának* már más volt a helyzet. Itt tulajdonképpen nem egy, már régóta meglevő lapot kellett az új követelmények szerint átalakítani, hanem előlről kellett kezdeni a lap szervezési munkálatait. Magának az egyesületnek a megszűkült területen való újjászervezésével együtt járt a lap olvasótáborának beszerzése, de emellett meglehetősen nehézséget okozott az új munkatársi gárda toborzása, mert most már lehetőleg a *Magyar Nép* népnevelő munkáját is az *Erdélyi Gazdának* kellett átvennie. A *Brassói Lapok* megszűnése után, amikor a dél-erdélyi magyarság teljesen napilap nélkül állott, természetes volt az a kívánság, hogy az új, népközösségi jellegű napilap Nagyenyeden induljon meg.

Az új helyzetben tehát Nagyenyednek egyszerre megnőtt a közművelődési fontossága, hiszen két kisebb református egyházi lapon kívül most már itt jelent meg a két legelterjedtebb romániai magyar időszaki lap: a *Szövetkezés* és az *Erdélyi Gazda*. A megnövekedett sajtófeladatokat azonban egyelőre két kis vidéki nyomdában kellett megoldani. Így jelent meg nagy nehézségek leküzdése után, a két nyomda együttes munkájával, *Kacsó Sándor* szerkesztésében az *Erdélyi Gazda* első száma 1940. karácsonyára. Az első szám, az eredeti célkitűzés szerint a gazdasági szakanyagon kívül tájékozódást nyújtott az egyházak erőviszonyairól, iskoláiról, valamint a Magyar Népközösség új szervezetéről is. Emellett irodalmi rovatot is nyitott, amely ettől fogva kéthetenként rendszeresen közölt a magyar irodalom fejlődését bemutató cikkeket, valamint verseket és elbeszéléseket is. Hosszú időn keresztül ez volt az egyetlen romániai magyar lap, amely magyar irodalomnak is helyet adott és néha-néha szellemi életünk kérdéseire is felhívta a figyelmet. Zrínyi, Széchenyi, Vörösmarty vagy Kisfaludy versei és prózája a kisebbségi élet nyomorúságában egyszerre új szint nyertek. Ha tudjuk azt, hogy az *Erdélyi Gazda 1941-ben számonként 15.000 példányban ment szét, valóban elmondhatjuk, hogy az egész dél-erdélyi magyar népben szinte egymaga tartotta a lelket ezekben az időkben*. Hogy az irodalmi anyag közlése milyen küzdelmet jelentett, arra nézve elég megjegyeznünk, hogy a *Kazinczy Erdélyi útleveleit*, *Petőfi és Fazekas Mihály alföldi, illetőleg hortobágyi költeményeit* mind kicenzúrázták.

Az *Erdélyi Gazda* azonban mégsem válhatott életünk minden kérdésével foglalkozó néplappá. Külső akadályok miatt nem lehetett a lap anyagát bővíteni és népszerűvelő anyaggal változatosabbá tenni, hiszen a lapnak még 1941. márciusában két hónapig való betiltása óvatosságra intett. A lap anyagának legnagyobb részét a gazdasági szakanyag képezte. Főképpen a csombordi gazdasági iskola tanárainak és az egyesület felügyelőinek közreműködése és *dr. Nagy Endre* szerkesztő munkája tette ezt az anyagot szakszerűsége mellett is mindig elevenné és változatosá.

Az 1942. szeptemberi általános lapbetiltások alkalmával az *Erdélyi Gazda* is elhallgatott pár hónapra és csak 1943. áprilisában indulhatott meg ismét. Ekkor azonban az eddig 32 lapon megjelenő félhavi gazdalap csak hetenként egyszer 8 lapon terjedelemben való megjelenésre kapott engedélyt. A terjedelem korlátozása önmagában még nem érintette volna nagyon érzékenyen a lap munkáját, nagyobb baj volt ennél az, hogy ettől fogva csak gazdasági szócikkek megjelenését engedélyezték. A romániai magyar népnek ettől fogva nemcsak irodalmunkról nem lehetett beszélni, hanem például még népegészségügyi kérdésekben sem lehetett számára tanácsot, útbaigazítást adni.

A romániai magyar közművelődési élet újjászervezésének, az új lapok indításának idején, a nyomdahiány súlyos akadályként tornyosult sajtóéletünk elé. A dél-erdélyi területen magyar köztulajdonban levő nyomda nem volt, a Vasgárda kormányzásának idejében a zsidó kézen levő nyomdákat lefoglalták s így a megmaradt magyar sajtó számára alig voltak megfelelő magyar nyomdák. *1940–41. telén megindult a hajsz a nyomdák után, hogy magyar újságot és magyar könyvet lehessen nyomtatni.*

A már meglévő nyomdák segítségével Temesvárt lehetett a sajtókérdést leg hamarabb megoldani. Ottan legfennebb gazdát változtattak a régi, jól berendezett nyomdavállalatok, amelyek a román lapok nyomása mellett még egy-két nagyobb magyar napilapnak a megjelenését is elbírták. Nagyenyeden azonban új nyomdát kellett felszerelni ahhoz, hogy komolyabb könyvkiadásra és lapindításra gondolni lehessen. Hosszas alkudozások után sikerült csak a Bethlen Kollégiumnak Aradon egy síknyomdát vennie és az 1941. őszén végre elkezdhette a munkát. Aradon magyar kézen maradt a minorita rendház tulajdonában levő Vasárnap-nyomda, Temesvárt viszont az erdélyi róm. kat. püspökség megvette a Victoria-nyomdát.

Az elnémult sajtó új megszólalását azonban – első ízben – nem a magyar közösség tette lehetővé. 1941. januárjában ugyanis csak a Temesvárt megjelenő *Magyar Néplap* kapott nyomási és terjesztési engedélyt. Ez a szegényes külsejű és tartalmú kis lap a régi esti filléres újságokra emlékeztetett. Az *idegen érdekeket szolgáló* lapnak *Szász István* volt a szerkesztője, de a tulajdonosnak, *Franyó Zoltánnak*, az irányítása látszott rajta. A lap legnagyobb részben csak a hírek pusztá közlésére szorítkozott, de olcsósága miatt gyorsan elterjedt. A Magyar Népközösség viszont csak március közepén kapott egy napilapra engedélyt és azt egyelőre a temesvári *Déli Hírlapnak* juttatta, mivel Nagyenyeden megfelelő nyomda hiányában még nem lehetett lapot indítani.

A külső körülmények úgy hozták magukkal, hogy a Déli Hírlap vált a magyarság egyetlen napilapjává, az erdélyi részek magyarsága hasztalan zúgolódott ezért hosszú időn keresztül. Az elégedetlenségnek megvoltak a komoly okai. A lap ugyan magán viselte a „Romániai Magyar Népközösség” hangzatos föliratát,

de szerkesztője Vuchetich Endre ezt a maga elképzelései szerint szerkesztette, mivel ő volt a lap tulajdonosa is egész 1942. őszéig, amikor a Népközösség a lapot megvette.

IRODALMI ÉLETÜNK megindítására egyetlen komoly kísérlet történt: az 1941. július 7-én decemberi határidővel meghirdetett regény, novella és vers-pályázat. A pályázatnak az lett volna a célja, hogy a kisebbségi életet kifejező munkákat hozzon felszínre. Ez a kísérlet azonban már eleve hiábavalónak tűnt, mert hiszen ilyen természetű művek a cenzúra miatt alig-alig jelenhettek meg. A bécsi döntés után megszükkült kisebbségi életben nem lehetett új irodalmi virágzásra számítani. Hiszen ezekben az években a romániai magyar értelmiség olyan súlyos veszteségeket szenvedett, ittmaradt részét pedig annyira lefoglalták a mindennapi élet gondjai, hogy irodalmi munkára alig maradhatott nyugalma. És hiányzott elsősorban az a 20–30 év körüli fiatalság, amelyből egy új irodalmi nemzedék kialakulhat. Másrészt a cenzúra szigora lényegesen súlyosbodott és így a komolyabb író-tehetségek éppen legbensőbb mondanivalóikat fojtották magukba.

A Déli Hírlap irodalmi pályázata mégis nagy érdeklődést váltott ki, ezt mutatta a beérkezett munkák nagy száma, ezek között azonban igen kevés ütötte meg az irodalmi színvonalat. Legsikerültebbnek nevezhetjük a verspályázatot, amelyen néhány értékesebb költői tehetség is feltűnt, a prózai munkák legnagyobb részét azonban csak kezdetleges kísérletezésnek nevezhetjük. A „novellairók” egy-egy jelentéktelen történetnek újságcikkszerű megfogalmazásánál többre alig jutottak és elbeszélő készség alig tűnt fel egyik-másiknak a munkájában. A pályamunkák elbírálásánál kitűnt, hogy íróinknak egymástól távol élése mennyire nehezíti az egységes irodalmi értékelés és irodalmi élet kialakítását. A bírálók egymástól eltérő véleményét a szerkesztőségben utólagosan egységesítették és ez nem vált mindig az értékelés javára.

A pályázat eredményét a lap 1942. május 25-i és június 15-i számaiban tette közzé. Az olvasóközönség méltán várhatta ezután, hogy a lap a sikerültebb munkákat közölni fogja. Erre akkoriban a *Déli Hírlapnak* lett is volna tere, mert hiszen a lap vasárnapi száma 12 oldal terjedelemben jelent meg. Igaz ugyan, hogy ebből csak két oldalt szentelt a szerkesztő a *Szellemi életünk* rovatnak, amelyben elbeszéléseket és irodalmi vonatkozású cikkeket is közölt, de ezt sem használta fel a pályázatra befutott jobb versek és elbeszélések közzétételére. Így azután a *Déli Hírlap* pályázata a lap irodalmi színvonalát nem emelte és íróinknak nem adott serkentést, bátorítást. Amikor később a megdicsért munkák közül egy-egy nagy időközökben megjelent, az irodalmi élet kialakulására már nem lehetett semmi hatása.

A kényszerű hallgatás kínja azonban mégsem hagyta nyugodni íróinkat, ha lapjaink részéről nem találkoztak megfelelő kezdeményező, irányító szellemmel, maguk indultak meg írói feladataikat és az új életben meghagyott lehetőségeket megtalálni. A *Déli Hírlap* 1942. július 13-i számában *Kakassy Endre* körkérdezt tett fel íróinknak és vallomásra szólította fel őket írói hivatásukról és a dél-erdélyi irodalmi feladatokról. Az anketát során *Abafáy Gusztáv, Vita Zsigmond, Farcádi Sándor, Kacsó Sándor, Fekete Nagy Mihály, Szemplér Ferenc, Serestély Béla, Nikodémusz Károly, Horváth Jenő és Kiss Béla* nyilatkozott. A tíz erdélyi író egyöntetűen hitet tett az írói szónak a háború és a súlyos életküzdelmek közepette is

meg nem szűnő örök hivatása mellett. Az írók a nehéz körülmények nyomására sem hajlandók a megalkuvásra, ragaszkodnak hitükhöz és látják az irodalom életalakító, nevelő és fölemelő munkáját. A szólni akaró írók a kereteket és lehetőségeket keresik, hogy népiükhöz szólhassanak, ezért sürgetik az egymással való személyes találkozást, eszmecserét, a Népközösség keretei között egy irodalmi szakosztály létesítését, a könyvkiadás megszervezését, folyóirat indítását, antológia kiadását.

Mindezekből a tervezetésekből alig valósulhatott meg valami az ezután következő időkben. Az utazási nehézségek és a gyülekezési tilalom miatt nem lehetett megvalósítani az egymástól távol élő írók találkozását, legfennebb az enyedi és brassói írók között vált élénkebbé az érintkezés az őszi és a téli folyamán. Tervek születtek és indultak útnak, hogy ne aludják el egészen a magára hagyatott, megkötözött magyar szellem és a körülötte emelt falak rései között valami kiszűrődjék a magyar néphez is.

1942. októberében a Magyar Népközösség átvette a *Déli Hírlapot* és megbízásából *dr. Puhala Sándor* lett a lap szerkesztője. Ez azonban lényeges változást egyelőre még nem hozott; csak a lap vezércikkei váltak tartalmasabbakká, ellenben a lap terjedelmének korlátozása miatt november végén még a *Szellemi életünk* rovat is elmaradt. 1943. január 13-tól kezdve *dr. Orosz Lajos* neve kerül a lap homlokára. Ő a főszerkesztő és mellette *Martzy Mihály* végezte a felelős szerkesztői teendőket. Ettől kezdve a lap mind nagyobb erőfeszítéseket tesz, hogy a politikai és szellemi életben egységes irányítást adjon olvasóinak. A lap hangján, összeállításán gyökeres változás mégis csak akkor történik, amikor *Kakassy Endre* márciusban Temesvárra költözik és átveszi a lap szerkesztési munkájának irányítását. Ettől kezdve a hat oldalra zsugorodott lap eleven és változatos tartalmú. Igyekszik hazai társadalmi kérdéseinket felszínen tartani és hetenként *Szemhatár* c. rovatában széttekint a magyar szellemi és művészeti élet eseményei között is. A szerkesztő most már nem hagyja pihenni az erdélyi írókat, hanem munkába állítja őket. Új munkatársakat toboroz és cikkei most már valóban hozzászólnak társadalmi életünk feladataihoz és megvilágítják műveltségünk fontos kérdéseit. A szerkesztőn és a lap belső munkatársain kívül főleg *Abafáy Gusztáv*, *Szemlér Ferenc*, *Kacsó Sándor*, *Kiss Béla*, *Vita Zsigmond* cikkeivel találkozunk mostantól kezdve sűrűbben a lap vasárnapi számaiban. A kisebb irodalmi és művészeti cikkeken kívül legjelentősebb a népi műveltség kérdéseiről megindított cikk-sorozat, amely az új magyar műveltség vállalásával határozott irányítást ad az olvasóknak.

A *Déli Hírlap* megélénkülésével egyidőben a dél-erdélyi magyar irodalmi folyóirat engedélyezése tárgyában is tárgyalások folytak. Az észak-erdélyi románság *Viața Ilustrată* c. folyóirata ellenében a dél-erdélyi magyarság is már régóta igényelt magának egy irodalmi és társadalmi folyóiratot. A Magyar Népközösség végre 1943. májusában megkapta a *Havi Szemle* c. folyóirat engedélyét. A folyóirat engedélye Aradra szólott, ahol annak kiadása a régóta pihenő Vasárnap nyomdavidőseire hárult. A Népközösség megbízásából *Molnár Árpád*, a Vasárnap c. lap egykori szerkesztője és nyomdaigazgatója lett a folyóirat felelős szerkesztője, a szerkesztés munkáját pedig *Fischer Aladár*ból, *dr. Olosz Lajos*ból és *Vita Zsigmond*ból álló szerkesztőbizottságnak kellett végeznie.

A dél-erdélyi magyarság folyóirata, a *Havi Szemle* tehát csak 1943. júniusában indulhatott meg. Talán nem egészen úgy indult el, mint ahogy azt írónk elkép-

zelték, mert hiszen csak 20 oldalas terjedelemben jelenhetett meg és a szerkesztőbizottság háromfelé lakó tagjai csak a legnagyobb nehézségekkel tudták az egyéges szerkesztői munkát kialakítani. A *Havi Szemle* szerkesztésénél az a különös helyzet állott elő, hogy a szerkesztőbizottságnak csak egyetlen tagja, *Fischer Aladár* lakott Aradon, a szerkesztőbizottság másik két tagjának pedig Kisjenőről, illetve Nagyenyedről kellett egy-egy megbeszélésre elutaznia. Maga Fischer Aladár azonban súlyos betegsége miatt hamarosan kidőlt a folyóirat szellemi irányítóinak sorából és így Aradon nem volt, aki a lap szellemi tartalmát megszabhatta volna. A másik nagy nehézséget a sokszor *heteket igénybe vevő, Bukarestben való cenzúráztatás* okozta. A cenzúra szigorúsága miatt a folyóirat nem tájékoztathatta olvasóit a magyar irodalmi életéről, lassúsága miatt pedig megjelenése sokszor késedelmet szenvedett. A folyóirat első feléve mégis jelentős fejlődést mutat. A folyóirat terjedelmét 32 oldalra lehetett emelni, de ezzel együtt szépült külső kiállítása és gazdagodott belső tartalma is. A munkatársak egyre növekvő tábora nagyjából az erdélyi részekből kerül ki és az erdélyi szellemi élet hagyományait igyekszik megőrizni. *Kacsó Sándor, Kakassy Endre, Olosz Lajos, Szemlér Ferenc és Horváth Jenő* férfias, mély érzéseket megszólaltató lírája mellett főleg a történelmi értékeinket és népi műveltségünket bemutató cikkek adják meg a folyóirat szellemi irányvonalát. A Havi Szemlével a dél-erdélyi magyar irodalmi élet új korszakába lépett, az első tapogatózások után megindult az alkotások korszaka. És hogy a dél-erdélyi magyarság folyóirata valóban rég érzett hiányt töltött ki, azt mutatja a megindulásakor támadt elemi érdeklődés. Az első számok után *hamarosan 3500-ra nőtt a lap fogyasztóinak tábora*. A hároméves szellemi elzártság alatt a dél-erdélyi magyarságban mohó vágyakozás nőtt a szellemi együttélés, az irodalom erősítő, öntudatot adó szava iránt.

A DÉL-ERDÉLYI SAJTÓÉLET fejlődése után a dél-erdélyi *könyvkiadásról* is be kell számolnunk. A sajtóélet újjászervezésével kapcsolatos nehézségek még nyomasztóbban hatottak a könyvkiadásra. Hiszen könyvkiadó, a könyvkiadást és terjesztést elősegítő intézmények nélkül alig képzelhető el a közönség szélesebb igényeit is kielégítő könyvkiadás. Az egyéni próbálkozások hatása a legtöbb esetben csak szűk körre terjedhet ki.

Könyvkiadó hiányában a romániai magyar egyházakra, a *Magyar Kisebbségre*, a Hangya Szövetségre és az EMGÉ-re hárult főképpen a magyar könyvek kiadása, illetőleg terjesztése. Az egyházak és intézményeink természetesen a maguk céljainak megfelelő, feladataikat szolgáló munkákat adtak ki és azokat szervezeteik útján tudták terjeszteni, a *Magyar Kisebbség* azonban csak a maga meglehetősen szűk olvasótáborára támaszkodhatott. Kiadványai kezdettől fogva tudományos jellegűek voltak és a magyar közönség, sajnos, alig vett róluk tudomást. 1941-től kezdve *Dél-erdélyi és Bánsági Tudományos Füzetek* címmel füzet sorozatot indított meg, amelyben főleg a fiatal nemzedék tanulmányai jelentek meg. A 12. füzet után azonban ez a vállalkozás megszűnt anélkül, hogy szellemi életünkre különösebb hatása lett volna. Kisebb jelentőségű a Hangya-központ könyvkiadása. A *Szövetkezeti Könyvtárnak* a bécsi döntés óta csak két kötete jelent meg. Az egyik a fogyasztási szövetkezetek alakításáról, a másik az iskolaszövetkezetekről szól. Az EMGE 1941-től kezdve adott ki néhány gazdasági füzetet és azokat nagy példányszámban terjesztette tagjai között. Mindennél számbelileg sokkal jelentősebb volt az egyházak és

az iskolák céljait szolgáló könyvkiadás. Ezt mutatja a vallásos irodalomnak, később pedig a tankönyvirodalomnak nagy fellendülése. Imakönyvek, énekeskönyvek, bibliaolvasó kalauzok és vallásos elmélkedések, pásztorlevelek jelzik azt, hogy egyházaink a nyomtatott szó erejével is megpróbálják a lelkek épülését szolgálni.

Nehezebb feladatot jelentett egyházaink számára a tankönyvkiadás. A bécsi döntéskor sikerült Nagyenyedre lehozni a kolozsvári Minerva tankönyv-állományának egy részét, ez főképpen a középiskolák szükségletét valóban jó ideig el is látta, de a gyorsabban rongyolódó elemi iskolai tankönyvek pótlására azonnal gondolni kellett. A római katolikus egyház temesvári nyomdájában régi tankönyveket jelentet meg új kiadásban az elemi iskolai tanulók számára, s a dél-erdélyi református egyház pedig a Bethlen Nyomda felállítását követően látott hozzá a tankönyvkiadáshoz. A Bethlen Nyomda első kiadványa: Erdélyi–Nemes: *Betűerdő* c. teljesen új ábécé- és olvasókönyve volt, azt hamarosan követte a többi elemi iskolai tankönyv is. A középiskolai tankönyvek közül eddig csak a Szathmáry–Zalányi-féle *Növénytan* jelenhetett meg, a régóta nélkülözött magyar tankönyvek kiadása engedélyezés hiányában még ma is késik és úgy látszik, a *Toldi* megjelenése is veszélyes a román államra nézve, mert mindmostanig nem engedélyezték.

A bécsi döntést követő első két évben önálló szépirodalmi munkáról alig beszélhetünk. 1941-ben nyolc magyar szépirodalmi munka jelent meg Romániában, 1942-ben pedig csak hat. Ezeknek egy része csak 1 – 2 íves füzetecske volt, amelyet a református egyház gyermekek számára jelentetett meg, más része pedig: I. Kubán Endre, Molnár Sándor, Papp Andor, Walter Ilona könyvei irodalmilag értéktelen munkák. Már-már úgy látszott, hogy a magyar irodalmi élet elhallgattatásának idejét néhány élelmes szerző föl fogja használni és könyveit irodalomképpen a közönség nyakába sózza. Ez azonban nem sokáig tartott. Az ügyeskedő szerzőknek talán nem is annyira a kritika ébersége, hanem inkább a jó könyvek megjelenése miatt kellett hamarosan visszavonulniok.

A magyar nép szélesebb rétegeire tekintő könyvkiadás megszervezésére 1942. nyarán történt az első céltudatos próbálkozás. A nagyenyedi Bethlen Kollégium és a gyulafehérvári Majláth Gimnázium tanári kara elhatározta, hogy könyvkiadó és közművelődési szerv hiányában népnevelő füzet sorozatot indít és azt egyházaink, később pedig a Hangya szövetkezetek segítségével megpróbálja a magyar néphez eljuttatni. Az első ilyen kiadvány, *Szentmiklósi Ferenc és Vita Zsigmond: Magyar népmesék* c. könyve 1942. őszén jelent meg és hamarosan el is fogyott. Ezt követte *dr. Musnai László* Körösi Csoma Sándorról szóló füzete, majd pedig ismét egy, az előbbinél jóval vastagabb, népmese-gyűjtemény. Egy időközben tervbe vett és előkészített magyar daloskönyv külső nehézségek miatt még nem jelent meg.

Az első tervszerű könyvkiadási kísérletnél hamar kitűnt, hogy a sokféle munkában elfoglalt, kisszámú dél-erdélyi tanárság egymaga nem tud a romániai magyarság számára mindig új népnevelő füzetekről gondoskodni, másrészt pedig az, hogy a könyvterjesztést csupán az egyházak segítségével, megfelelő szervezet nélkül sokáig nem lehet eredményesen folytatni.

Hosszas tanácskozás után 1943. nyarán végre az aradi Kölcsey Egyesület vette kezébe a szépirodalmi könyvek kiadását. Azóta a *Vasárnap* nyomdájában gyors egymásutánban meg is jelent *Mikszáth Kálmán: Két koldusdiák, Móricz Zsigmond: Pillangó és Szemlér Ferenc: Hazajáró lélek* c. könyve. Ezzel élénkebbé vált könyvkiadásunk és végre értékes szépirodalmi művek is eljuthattak népünk szélesebb

rétegeihez. Az első könyvek sikere lehetővé tette egy eredeti munka kiadását is, amit valószínűleg most már más eredeti munkák is követni fognak.

Félve és bizonytalanul, az új helyzet feladatait és lehetőségeit lassan kitapogatva indult az első szépirodalmi munkák kiadása Dél-Erdélyben. Ezt az új indulást nem hasonlíthatjuk az erdélyi irodalomnak 1919. utáni virágzásához. Nem egy Reményik Sándor vagy Áprily Lajos verseskötetével indult az új irodalmi élet, akiknek a tehetségét annak idején egyszerre lánggra lobbantotta a reájuk szakadt kisebbségi sors, hanem egy népmese-gyűjteménnyel és már sirban nyugvó nagy magyar írók regényeivel. Az első szépprózai próbálkozások *I. Kubán Endre* regénykísérletei, az első verseskötet *Bojhos Mihály és Galló Géza* verseit tartalmazza. A ma dúló világháború kellős közepén, egy kettészakadt ország rész nyomorék felében, sanda gyanúsítgatások és gyűlölködések közepette, talán nem is lehet új irodalmat teremteni.

Az író elnyeli a maga legégetőbb fájdalmait, mert kiáltásait nem tudja néphez eljuttatni. Nem önmagáról kell szólnia, hanem népét kell a magyar szellem örök folyásával, művelődésünk értékeivel, örökségadóival összekapcsolnia. Ennek a népművelő munkának fontossága égeti már az első időtől kezdve értelmiségűnket, íróinkat. Ezt mutatja a *Déli Hírlap* számos cikke, ezt az első tervszerű könyvkiadási kísérletek és ezt a naptárak.

A DÉL-ERDÉLYI MAGYAR irodalmi törekvéseket az első két évben talán naptáraink világítják meg leginkább. A dél-erdélyi magyarság naptárjai az első pillanattól fogva egy egész népkönyvtársorozatot pótolnak. Ezek a naptárak nemcsak múltó szórakozást, vagy felületes tudást nyújtottak, hanem alaposan és világosan tájékoztatták az olvasót az élet legkülönbözőbb ismereteiről. Az egyházak életére, a helyes gazdálkodásra, az egészséges életre, a szövetkezetek munkájára stb. vonatkozó cikkeken kívül gazdag szépirodalmi anyagot is adtak, szellemi életünk fontos évfordulójáról is megemlékeztek. 1940-ben a bécsi döntés után közvetlenül nyolc, 1941-ben hét, 1942-ben pedig 15 magyar naptár jelent meg. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy legjelentősebb naptáraink 10–18.000-es példányszámban jelentek meg, akkor tisztában lehetünk népművelő munkájuk jelentőségével.

Ha naptárainkat egyenként tanulmányozzuk, hamar kitűnik, hogy egyházainknak, az EMGE-nek a Hangya szövetségnek, és a Romániai Magyar Népközösség Bánsági Szervezetének voltak a legértelmesebb naptárjai. Ezeket a naptárakat a legtöbb esetben neves írók, gyakorlott szerkesztők állították össze jól átgondolt terv szerint és a munkatársak seregével.

Az első évben, 1940-ben csak a római katolikus és az evangélikus egyház adott ki önálló naptárt, a Hangya-naptár viszont az erdélyi római katolikus, református és az unitárius egyház közreműködésével jelent meg. Ez a több mint 180 oldalas vastag könyv nemcsak azért jelentős, mert egyházaink pontos névtárát adta, hanem azért is, mert a szövetkezeti és gazdasági szakanyagon kívül bepillantást engedett egyházaink belső életébe, múltjába és történelmünk, irodalmunk nagy alakjait is igyekezett megismertetni az olvasókkal. Olyan örök értékeinkről és művelődéstörténeti eseményekről esett itten szó, mint például a gyulafehérvári székes-egyházról, Károlyi Gáspár bibliafordításáról, Kölcsey Ferencről, Dávid Ferencről, Brassai Sámuelről, a könyvnyomtatás kialakulásáról és a nevelő hatású cikkek között helyet kapnak Reményik Sándor, Sik Sándor költeményei, valamint egy-egy

dél-erdélyi költő verse is. Első kísérletnek mindenesetre gazdag és változatos anyagot nyújtott a *Hangya Naptár*, habár a különböző jellegű egyházi részek miatt nem tudott egészen egységes hatást kelteni.

Az egyházi naptárakban is értékes népnevelő és közművelődési cikkekkel találkozhatunk. Így például az 1841. évi *Katolikus Naptárban* a bukovinai csángókról, a rokon népekről, a helyes táplálkozásról, az egészség védelméről stb. olvashatunk. Az *Evangélikus Naptár* viszont ugyanebben az évben a tatárjárásról, Reményik Sándorról, a finnekről, Mátyás királyról és a csángó nép művészetéről emlékezett meg. A történelmi visszapillantásokhoz kapcsolódó irodalmi közlemények (részlet Mak-kai Sárka viharából, Szentimrei-versek) valóban elevenné és népművelő erejűvé tették a naptárt.

A *Magyar Gazda Naptára* az 1941. évre egészen szakjellegű volt és így kisgazdáink valóságoslag egy gazdasági szakkönyvet kaptak benne kézhez, emellett azonban az EMGE elmúlt évi munkájára is részletes visszapillantást nyújtott. Megemlíti a Magyar Népközösség Bánáti Szervezetének a kiadványát, a *Magyar Népnaptárt*, amelyben a magyarság bántói vezetői szólaltak meg közérdekű kérdésekkel kapcsolatban és az igen változatos tartalmú *Legjobb Naptárt*. Ez utóbbit az *Ágisz* közművelődési szakosztálya adta ki Brassóban. Talán ebben a naptárban kapott a legtöbb helyet a magyar irodalom. Rövid irodalmi összefoglalás után *Garay* Obsitosát, *Petőfi*, *Ady*, *Juhász Gyula*, *Áprily*, *Erdélyi József* verseit, *Móra Ferenc*, *Móricz Zsigmond*, *Tamási Áron*, *Tersánszky J. Jenő* stb. novelláit és más irodalmi és történelmi vonatkozású cikkeket talál benne az olvasó.

A következő év további fejlődést hozott. A *Legjobb Naptár* nem jelent meg többé, de az eddigi naptárak mellé felsorakozott a *Református Naptár* is. A cenzúra most már megnehezíti a történelmi vonatkozású cikkek megjelenését, de a nemzeti életünkre nézve fontos évfordulókról mégis igyekeznek megemlékezni naptáraink. A *Református Naptárban* például Széchenyi István grófról és Kőrösi Csoma Sándorról, a *Katolikus Naptárban* Batthyányi Ignác püspökről, a Batthyá-neumról és a bántói magyarság kultúrtörténetéről jelentek meg cikkek. A hivatalos helynevek írását most már olyan brutális módon követeli a cenzúra, hogy a Timișoarai (Temesvári) Pelbártól és Nicolaus de Timișoara-ról olvashatunk. Az *Evangélikus Naptár* irodalmi részében az év nagy halottairól, Babits Mihályról és Reményik Sándorról emlékezett meg, de emellett Madách ismertetését is megkísérelte, *Az ember tragédiája* egy részének közlésével. Széchenyi Istvánról a *Hangya-naptár* és a *Magyar Népnaptár* is megemlékezett, ez utóbbi még Arany Széchenyi ódájának is közölte egy részét. Itt kell megjegyeznünk, hogy a *Magyar Népnaptár* egyházi, társadalmi és gazdasági kérdéseken kívül a sporttal, a testneveléssel is rendszeresen foglalkozott.

Az irodalom is mind nagyobb erővel hatol be naptárainkba. A *Gazda Naptár* dél-erdélyi íróinkat igyekszik megismertetni, *Kacsó Sándor*, *Kakassy Endre*, *Szemlér Ferenc*, *Horváth Jenő* és *Nikodémusz Károly* verseit és novelláit közli, a *Hangya-Naptár* főleg régebbi, népies íróinknak, *Petőfinek*, *Mikszáthnak*, *Krizának*, *Pósának* stb. munkáit közli, egyházi naptárainkban pedig gyakran olvashatjuk *Tömörkény István*, *Móra Ferenc*, *Gárdonyi Géza*, *Móricz Zsigmond*, *Tamási Áron*, *Gyallay Domokos* novelláit. Gyakoriak az irodalmi megemlékezések (a népiesség, *Tompa Mihály*, *Lagerlöf Zelma*), a finn-ugor rokonsággal, a neveléssel, a családi étellel foglalkozó cikkek is.

Így gazdagodik az idők folyamán naptáraink irodalmi és népművelő rovata. Itt ismerhetjük meg összesítve, áttekinthető módon egyházaink, iskoláink, intézményeink munkáját, innen árad ki egyházaink világképe és szervezeteink nevelő munkája. Nevelő és figyelmeztető hatásúak naptáraink képei is, mert vezetőinket, intézményeink életét, sokszor pedig legszebb műemlékeinket mutatják be az olvasóknak.

Az egyes naptárak jellegét természetesen kiadóik határozták meg s így azok egymást részben kiegészítő, de különböző feladatok szolgálatában álltak. Amint azonban az eddigiekből is láthattuk, a *Katolikus Naptár* szerkesztőségének mindig különös gondját alkotta, hogy változatos gyakorlati jellegű népművelői anyagot adjon, a *Református Naptár* egységes elgondolás szerint inkább lelki kérdésekkel, 1944-ben pedig a gyermek életével és értékével foglalkozott, az *Evangélikus Naptár* a változatos olvasnivalón kívül főként a csángó nép életével foglalkozott, népmeseiket és népballadákat közölt.

Legnagyobb fejlődést a *Hangya-Naptár*on és a *Gazda Naptár*on vehetünk észre. Az előbbit *Fekete György* szerkesztette nagy körültekintéssel és a szövetkezeti részen kívül mindig terjedelmes részt szentelt műveltségünknek, a szépirodalomnak, a gyermekeknek, az asszonyoknak, valamint más gyakorlati kérdéseinknek. Így jelentek meg itten cikkek dél-erdélyi magyar szellemiségünk örökhangyóiról, intézményeink (a Bethlen Kollégium, a Majláth Főgimnázium) múltjáról, népdalainkról, Móricz Zsigmondról és irodalmunk más nagyjairól. A *Gazda Naptárnak* viszont *Kacsó Sándor* egységes szerkesztői elgondolása adott magas színvonalat. Az 1942. évi *Gazda Naptár* évszakokra osztva tekint át az év gazdasági teendőin, az 1943. évi történelmi jellegű naptár volt, a kiscgazda életének fejlődésén, egész gazdálkodásunk történetén vezetett át közvetlenül mesélgető módon, az 1944. évi pedig az egyes gazdasági kerületek népi és gazdasági életét mutatja be gazdag irodalmi anyag kíséretében. Az irodalmi és népművészeti szempontok itt is egyre inkább előtérbe kerülnek.

A három év folyamán így lettek naptáraink népünk számára nélkülözhetetlen szakmunkákká, szellemi vezetőkké, gyakorlati tanácsadókká. Ezek a naptárak igyekeztek pótolni a hiányzó magyar népies kiadványokat és a néplapot, ápolták a magyar művelődés egységét, irodalmunk szeretetét és a megtépdesett, töredező magyar öntudatot erősítették. Ezért kellett róluk hosszabban írunk, hiszen a legújabb időkig a dél-erdélyi magyarság könyvkiadásának legjelentősebb részét naptáraink tették ki.

HA VÉGÜL SZÁMSZERŰLEG is áttekinthetjük könyvkiadásunkat, a következő, bizony nagyon szerény, számokat kapjuk. Mindjárt a bécsi döntést követő időszakban, 1940-ben tizennyolc magyar munka jelent meg. Ebből nyolc naptár volt, a többi munka közül pedig csak a *Jakabffy Elemér: Krassó-Szörény vármegye története* c. munkája tekinthető könyvnek. 1941-ben ötvenkét magyar kiadvány jelent meg ebből hat darab alig pár lapos egyházi körlevél, jegyzőkönyvi kivonat, képsorozat vagy kotta, tíz darab pedig alig egy ív terjedelmű különlenyomat volt. Eszerint harminchat könyvnek nevezhető kiadvány jelent meg 1941-ben, de hogy ezekről némi fogalmunk legyen, elég megjegyeznünk azt, hogy csak tizennégynek a terjedelme haladta meg a száz oldalt. 1942-ben ötvennégyre emelkedett a kiadott munkák száma, ebből tizenötöt tett ki a vallásos irodalom és ugyanannyit a nap-

tárak. Ezenkívül főleg a megjelent tankönyvek száma emelkedett (6). Ezek az adatok önmagukban is eléggé jelzik a romániai magyar könyvkiadás törekvéseit és talán – lehetőségeit is. 1942-ben például 4158 könyv jelent meg összesen Romániában. A magyar könyvtermelés tehát ennek alig 1.3%-át tette ki. Az 1943. év számbelileg valószínűleg nem hoz emelkedést, de értékben annál inkább. Most jelennek meg az első értékesebb eredeti munkák: *Szemlér Ferenc*: Hazajáró lélek c. visszaemlékezései, *Kabós Éva*: Amit az én sorsom megad nekem c. verseskötete és a *Romániai Magyar Írók Antológiája*. Ez utóbbi az első kísérlet dél-erdélyi magyar íróink együttes bemutatására.

Ha végül a könyvkiadás helyei szerint akarunk az új irodalmi központ kialakulására következtetni, meglehetősen ingadozásokat láthatunk. Az első évben Temesvár vezet, utána Nagyenyed, majd Brassó következik, 1941-ben azonban már Nagyenyeden jelenik meg a magyar munkák 50%-a és Temesvár után Arad kerül a harmadik helyre, 1943-ban pedig úgy látszik, hogy a nagyenyedi könyvkiadás kissé visszaesett és Arad tört előre. A könyvkiadásnak ezek az ingadozásai, változásai nem annyira a szellemi központ keresését mutatják, mint inkább azt, hogy könyvkiadásunk fejlődését három magyar egyházi kézen levő nyomda és a hozzájuk fűződő érdekek befolyásolták. A szellemi erők azonban nem mindig vannak ott, ahol megvannak a könyvkiadási lehetőségek. Az Erdély-részi írók munkái például néha Temesvárt vagy Aradon jelentek meg, Aradon viszont, ahol ma az egyetlen romániai magyar folyóirat szállást és a szépirodalom kiadót kapott, jelenleg nem lakik egyetlen magyar író sem. A különböző erőknek ez a nagy megosztottsága okozza azt, hogy dél-erdélyi életünkben nem tud olyan szellemi központ kialakulni, amelynek tekintélyét mindenütt elfogadnák.

SZÁMOS KÍSÉRLET, sok megtorpanás és kudarc, keserű csalódások jellemzik a dél-erdélyi magyarság hároméves szellemi életét. A romániai magyar író évek óta magába fojtja vágyait, keserőségeit, népét féltő aggodalmait, vagy óvatosan keresi a megnyilatkozás lehetőségeit és elodázhatatlan feladatait. Maga az írott szó is csak megszűrve juthat a közönséghez, a közvetlen érintkezés, előadások rendezése tiltva van.

A dél-erdélyi magyar szellemi életet ma szinte kizárólag lapjaink munkáján és a megjelent könyveken át ítélni lehet, az eszmék és gondolatok áradásáról, nyilvános és tervszerű közművelődési életéről alig beszélhetünk. A magyar szellemiség örzöinek ma nincs alkalmuk, hogy a magyar közösséggel találkozzanak és elindított szavuk válaszát is meghallják, hanem csendben, visszavonulva kell dolgozniuk. Így munkájuk hatását, gondolataik továbbterjedését sem láthatják tisztán. Két irodalmi egyesületünk, a temesvári Arany János Társaság és az aradi Kölcsey Egyesület teljesen elnémult. A Kölcsey Egyesület azonban, habár nyilvános előadásokat nem is rendezhetett, legalább az ifjúság nevelését igyekezett pályázatokkal irányítani és hozzájárult az aradi róm. kat. főgimnázium szegény tanulóinak segélyezéséhez. Legújabbán pedig a gyors egymásutánban megjelenő „fecskes könyvek” kiadásával igyekezett a dél-erdélyi magyar nép könyvéhségét kielégíteni. Ifjúságunk nevelését az egyházi lapjainkban meghirdetett pályázatok is jelentősen szolgálták. Ezek közül az evangélikus Gyámintézet pályázatának eredményeit ismerjük pontosabban. E szerint 1941-ben 11 evangélikus tanuló küldött be dolgozatokat Arany János költészetéről, a szabadságharcról és Vörösmarty Mihályról.

1942-ben már 52 dolgozat érkezett be és a versenyen iskolába nem járó ifjak is részt vettek. A dolgozatok Körösi Csoma Sándorról, Apáczai Csere Jánosról, Tompa Mihály, Petőfi költészetéről, Bartók és Kodály jelentőségéről, a népszokásokról és vallási kérdésekről szólottak. 1943-ban Arany Toldijáról, Mátyás királyról, Jókairól, a kuruc korszakról, Balassa Bálintról, Széchenyi Istvánról, Nyíró Józsefről, a népművészetről stb. szólnak a pályázatok. Mindez mutatja, hogy az evangélikus Gyámintézet céltudatos nevelőmunkát végez tanulóifjúságunk körében, a magyar irodalom kérdései iránt lassankint falusi ifjúságunk lelkében is felkelti az érdeklődést. Többi egyházaink ilyen természetű pályázatairól nincs tudomásunk, mert ezek az egyes iskolák zárt falai között folynak le.

Magyar műveltségterjesztő nyilvános előadásokról 1940. óta nem beszélhetünk, csak iskoláinkban, templomainkban és kivételesen egy-egy Hangya-közgyűlésen juthat el a magyar szó a magyar közösség szélesebb rétegeibe. Így tehát ősi magyar iskoláink társadalomnevelő munkája megbénult és egyházaink vallásos ünnepei is csak a hitélet mélyítését szolgálhatják, de a nemzeti műveltséget nem erősíthetik. Mint kivételtől kell megemlékeznünk arról, hogy Temesvárt és vidékén a karácsony előtti és évvégi iskolai előadásokat a nyilvánosság előtt lehet megtartani. Egyházaink fel is használják ezt a lehetőséget és gyakran rendeznek színi előadásokat. Az ilyen előadások kimélyíthetik a szülők és az iskola közötti kapcsolatokat, de irodalmi, művészi értékük nem lehet. És semmi esetre sem pótolhatják a magyar színjátszást, amely 150 éven át erősen hozzájárult az erdélyi magyarság életéhez.

Épp így nem beszélhetünk magyar zenei életről sem, csak Aradon és Temesváron hallunk néha egy-egy művész templomi szerepléséről, de önálló hangversenyek nincsenek. Egyetlen magyar dalárda sem működik többé Romániában, a magyar dal elhallgatott dalosaink ajkán.

Legtöbb eredményről a képzőművészeti életben számolhatunk be. Az aradi Népközösség képzőművészeti szakosztályának kezdeményezésére 1942-ben Aradon, majd Temesvárt, végül pedig 1943. májusában a dél-erdélyi művészek bevonásával Brassóban rendeztek képzőművészeti kiállítást. A brassói kiállításnak rendkívüli anyagi és erkölcsi sikere volt. Művészeink legjava munkáikat vitték el a kiállításra és a közönség boldogan érezte meg, hogy magyar művészet szól hozzá. A brassói kiállítás sikerét és jelentőségét csak az értheti meg, aki tudja, hogy egy évek óta megalázott és hallgatásra ítélt nép találkozott itt a maga életét és öntudatát hirdető művészetével. A művészek egyéni értékein túl ez maradt meg öntudatlanul is a kiállításra tóduló közönségben. A brassói kiállításnak azonban, úgy látszik, egyelőre nem lesz folytatása. A jövő nemzedéket nevelő munka azonban most is tovább folyik, Aradon és Brassóban a Népközösség rajz- és iparművészeti tanfolyamokat rendez az ifjúság és az iparosság számára.

A művészeti életnek, ezeknek az ünnepi megmozdulásain kívül a szellemi életnek más eseményeiről nem számolhat be a krónikás. Ritka harmatcseppek ezek egy kiszikkadt tájon, amely sóvárogja az esőt. Elismerjük ugyan, hogy nagyobb városaink, Arad, Brassó, Temesvár legalább folyton gyarapodó könyvtáraik és az élénkebb közösségi élet révén kapnak még valamit a magyar szellemi életből, de falusi és kisvárosi magyarságunk mindentől teljesen elzárva él. A magyar nép a magyar műveltség áradásától el van rekesztve és vezetői is alig tudják, mi történik a falakon kívül, ezért nélkülözhetetlen táplálék számára minden magyar lap, min-

den naptár vagy könyv. A történetíró egykor majd a romániai magyar sajtónak páratlan elterjedését állapíthatja meg. Azt mutatja ez, hogy a megalázott dél-erdélyi magyarság a magyar szó, a magyar szellem éltető melegéhez menekül, az írott szó tiszteletét, erőt adó hitét még nem veszítette el. A gyülekezési tilalom, a társadalmi élet teljes megbénulása, a tehetetlenség és a lelkekre lidércnyomásszerűen nehezedő gondok és bizonytalanság idején a magyar betűhöz menekül a dél-erdélyi magyarság, az jelenti számára a magyar élet folytonosságát, a magyar műveltség töretlen egységét.

A dél-erdélyi magyarság közművelődési életének külön fejezetét alkotja felekezeti iskoláink küzdelme. Erről talán más alkalommal írhatunk.

TINÓDI GÁBOR